

Claus Bjørn:

Om spækhuggere og kildeudgivelse

I forrige hæfte af Fortid og Nutid rettede nu afdøde museumsdirektør Peter Riismøller, Ålborg, en skarp kritik mod, hvad han betegnede som tidligere historikers optræden i spækhuggerens rolle, hvormed han mente, at de lig denne frygtede tandhval overfaldt de fra fortiden overleverede kilder og ekserperede, hvad de til deres aktuelle formål mente at kunne have brug for, hvorefter de ikke bekymrede sig om kildematerialets videre skæbne. Han tog sit udgangspunkt i en optegnelsesbog fra begyndelsen af det 18. århundrede, den såkaldte »Rokkedrejerbog« efter forfatteren Søren Drejers erhverv. Denne kilde er ned gennem det 19. og begyndelsen af dette århundrede blevet benyttet af nørrejske personal- og lokalhistorikere. Riismøllers kritik går bl. a. på den ligegyldighed, disse brugere af »Rokkedrejerbogen« udviste for dens videre skæbne, når de først havde uddraget, hvad de interesserede sig for af oplysninger. Hvor denne optegnelsesbog egentlig burde høre hjemme, og hvad den rummede af værdi udover kilder til først og fremmest personalhistorien, kerede man sig mindre om – »Rokkedrejerbogen« var for at benytte et udtryk fra hvalfangerterminologien i mange år »løs fisk«, dvs. uden fastslået tilhørsforhold, og først sent blev den fundet i en offentlig samling og for nylig udgivet. Meget kildemateriale af tilsvarende art har op til vore dage ført en lignende usikker tilværelse i privat eller halvprivat eje, adskilligt af dette er en eller flere gange benyttet og siden forsvundet. Hvor er således bondevennepolitikerens Lars Andersen Hækkerups erindringer fra 1840-erne og 1850-erne, som Jens Peter Jensen, Høng, har kendt og anvendt, og hvad er der blevet af de originale breve fra stænderdeputeret Hans Christensen, Vejstrup, til familien, som er aftrykt for et par menneskealdre siden? Det er at håbe, at de lokalhistoriske arkiver, der nu er ved at udgøre et landsdækkende net, vil bidrage til, at i hvert fald de væsentligere ting af denne art bliver bjerget for eftertiden.

Men fra »Rokkedrejerbogens« eksempel uddrager Peter Riismøller nogle synspunkter, som indbyder til at blive kommenteret. Det ville givetvis også

have skuffet Riismøller, om hans indlæg i Fortid og Nutid ikke havde af født reaktioner. Han indrømmer historikeren ret til af trykte kilder, embedsarkivalier o. lign. at fremdrage, hvad han eller hun har brug for. Men med »Rokkedrejerbogens« skæbne som baggrund argumenterer Peter Riismøller for, at »utrykte optegnelser . . . bør nyde totaludgivelse som en ret«. Og fra sit arbejdsfelt, det nordlige Jylland, nævnes en række kilder, der gennem de sidste århundreder har været angrebet af »spækhuggere«, derpå efterladt som afpillede skrog, ingen gad bjerge (dvs. udgive), men som efter Riismøllers mening burde fremlægges i deres helhed.

Det er kilder til lokal-, social- og kulturhistorien, Riismøller nævner, og til hans liste fra det nordjyske område kunne man let føje adskilligt materiale fra landets øvrige egne. Kildeudgivervirksomheden herhjemme har traditionelt koncentreret sig om middelalderens dog overskuelige kildestof og for nyere og nyeste tid centrale politiske institutioners og ledende personligheders efterladenskaber. Det forekommer i og for sig som en naturlig konsekvens af de seneste års stigende interesse for de social- og kulturhistoriske aspekter af udviklingen i fortiden at pege på kildemateriale, der kan belyse disse sider af det historiske forløb som emner til udgivelse.

Men netop denne drejning fra beskæftigelsen med overvejende politisk historie til social- og kulturhistorien eller egentlig økonomisk historie rejser spørgsmålet om kildeudgivelsernes placering. Man kan efter min mening stille det spørgsmål, om traditionen for en meget omfattende kildeudgivervirksomhed i dansk historieforskning ikke kunne trænge til en – blot beskeden – revision. Siden oprettelsen af Selskabet til udgivelse af kilder til dansk historie i 1877 har kildepublikationerne udgjort en ret betydelig del af den danske bogproduktion indenfor disciplinen historie, og med ganske få, nyere undtagelser, har kildekriftselskabet og andre udgiverselskaber opretholdt et højt niveau med hensyn til tekstgengivelse, indledninger, noter og registre. Selv den helt unge generation af marxistisk orienterede historikere har i så henseende fulgt traditionen og forsynet os med i hvert fald tre udgivelser til belysning af den i større sammenhæng ret så magre teoretiske diskussion i det unge danske socialdemokrati!

Det er ikke hensigten at stille spørgsmålstejn ved centrale udgiverarbejder som *Diplomatarium Danicum*, *Kancelliets Brevbøger* eller fra nyere tid *P. Munchs erindringer*. Her er tale om et under alle omstændigheder betydeligt, sammenhørende, naturligt afgrænset kildemateriale, der gennem en kildeudgivelse kan gøres tilgængeligt for en større kreds. Det er selv for historikere af faget en krævende opgave at arbejde med et middelalderdiplom (helt bortset fra at meget af materialet befinder sig i udlandet), det er en stor hjælp til studiet af 1600-tallets Danmark at få stillet rygraden

i datidens centraladministration til rådighed med udførlige registre, og det er som bekendt ikke enhver beskåret at få adgang til P. Munchs efterladenskaber i Rigsarkivet. Her er nytten af kildepublikationer indlysende.

Anderledes kan det imidlertid stille sig, når det drejer sig om kildemateriale til belysning af sociale, økonomiske eller kulturelle sider af udviklingen i fortiden. Totalfremlæggelse af centrale kildegrupper eller af alt materiale til f. eks. bondestandens historie i det 17. og byhåndværkernes forhold i det 18. århundrede er en utopi. Selv den meget omfattende tingbogsudgave, der nu nærmer sig sin endelige afslutning, rummer alene en brøkdel af de bevarede tingbøger fra 1600-tallet. Peter Riismøller nåede at få udsendt »Rokkedrejerbogen«, og for nogle år siden udsendte Landbohistorisk selskab ved Jens Holmgaard »Fæstebonde i Nørre Tulstrup Chr. Andersens dagbog 1786–97« – to samlinger af optegnelser fra almuemænd fra henholdsvis første og sidste halvdel af det 18. århundrede. Men fortsat eftersøgning har bragt yderligere dag- og optegnelser fra samme miljø og tid til veje, og dette materiale tager vældigt til i omfang, når man tager fat på det 19. århundrede.

Den forskning, der stadig mere retter sig mod studiet af forskellige samfundsgruppers levetilstand, kulturelle normer og erhvervsvilkår og mod studiet af disse samfundsgruppers indbyrdes forhold, har næppe samme umiddelbare udbytte af kildepublikationer i traditionel forstand som den historiker, der arbejder med politiske institutioners og ledende personligheders historie, og som i en veltilrettelagt kildepublikation måske kan finde størsteparten af sit materiale. Kildeudgivelserne til f. eks. socialhistorien må indskrænke sig til at fremlægge eksempler på et ofte overvældende stof. Fremlæggelsen af sådant materiale kan virke som en appetitvækker og kan pege på muligheder i materialet, der ellers ikke har været erkendte. Det burde føre til en nøje planlægning af, hvilke eksempler på kilder, der skal udgives, således at man ikke gentog eksemplerne. Men man kan også spørge, om forskningen ikke blev ligeså vel hjulpet med gode indføringer til de forskellige kilde typer eller arkivfunds. Erhvervsarkivet har udsendt første del af en indgående registratur til Landhusholdningsselskabets arkiv med indgange til materialet ad topografisk og personalhistorisk vej, og Landsarkivet for Nørrejylland har med registraturerne over ryttergodsarkivalier og arkivet fra hede-kolonierne i 1700-tallet hjulpet brugeren et godt stykke på vejen til udnyttelsen af arkivalierne.

Også andre forhold kunne føre til en drøftelse af berettigelsen af den traditionelt omfattende kildeudgivelse. Da provinsarkiverne skulle oprettes, protesterede en række af datidens lokalhistorikere mod at flytte kildematerialet fra gods- og retsbetjentarkiver og fra købstædernes gemmer til Vi-

borg, Odense og København, da de frygtede de geografiske barrierer, der ville rejse sig for udnyttelsen af materialet. Problemet med afstandene er mindsket idag, xeroxkopieringen gør langvarige ophold på læsesalene mindre nødvendigt, og mange biblioteker råder idag over faciliteter, der tillader indlån af arkivalier (jfr. forordet til Poul Jensen: *Presse, Penge & Politik 1839–48* (1971)). Materialet er i bred almindelighed blevet langt lettere tilgængeligt end tidligere, og læsningen af kildematerialet, i hvert fald fra 1600-tallet og fremefter, bør under alle omstændigheder kunne præsteres af den, der giver sig i kast med dyberegående forskning, det være sig i personal-, lokal- eller »rigshistorien«.

Den aldrig gunstige, men i øjeblikket meget skærpede, bevillingssituation må også med i billedet. Kildepublikationer kan sjældent notere de store salgstal. Alle politisk og historisk interesserede har været enige om at betegne P. Munchs erindringer som meget væsentlige for forståelsen af Danmarks historie i dette århundrede, men alligevel kunne værket fås på bognedsettelse for et par sæsoner tilbage! Blot trykningsomkostningerne kan det være vanskeligt at få ind gennem salgsindtægterne, hvilket betyder, at udsendelse af kildeudgaver beslaglægger en betydelig del af de stadig forholdsvis mindre bevillinger, historikerne kan hente hos det offentlige og hos private fonds. Der er et stigende antal historikere i aktiv forskning, hvad der efterhånden vil rejse behov for frigørelse fra tjenesteplichter og støtte til indsamling, bearbejdning og senere udgivelse af afhandlinger og monografier (jfr. den mindskede støtte til disputatser). Det kunne her måske være på sin plads at overveje, hvor bevillingsmidlerne gjorde mest nytte, ved forskningen – og tidens krav: projektforskning er ingen billig affære – eller ved kildeudgivelser.

Man kan endelig ikke undgå, når man ser tilbage over de sidste par årtiers publikationer fra historikere, at få den fornemmelse ind imellem, at kildeudgivelse af og til er trådt i stedet for en udnyttelse af kildematerialet – og så har man ofte fået en indledning, der i meget rummer en bearbejdelse af materialet! Det kan synes lidt fattigt, at den forsker, der sidder inde med baggrunden for at skildre denne historiske foreteelse eller den personlighed blot fremlægger kilderne og ikke bearbejder dem. Det er næppe, fordi man ikke har ønsket at forske, men fordi de tjenstlige forpligtelser, det være sig i undervisning eller på arkiv, lettere giver plads for arbejdet med en udgave end udfærdigelsen af en afhandling eller bog. Og det fører så tilbage til det problem, der er nævnt i det foregående afsnit.

De her fremførte synspunkter har været tænkt ikke som en opfordring til at ophøre med at udgive kilder, men som et indlæg, der kunne føre til en drøftelse af kommende forslag til kildepublikationer i et lidt videre perspek-

tiv. Man kunne måske i lidt større omfang spørge – ikke blot om en kilde »fortjener« at blive udgivet – men om den traditionelle udgivelsesform i hvert tilfælde er den mest velegnede, om ikke en kommenteret registratur (f. eks. over dag- og optegnelsesbøger fra almuen med angivelse af forfatter, tidsmæssig udstrækning, opbygning og særlige karakteristika), en afhandling, der udnytter et kildemateriale eller en monografi i lige så høj grad eller bedre tjener til at fremme udforskningen af det pågældende materiale.